

PRESSEN OCH NEUTRALITETEN UNDER VÄRLDSKRIGET

Av framlidne envoyén fil. d:r TORVALD HÖJER

Som chef för utrikesdepartementets pressbyrå höll den hösten 1937 bortgångne envoyén Torvald Höjer i Publicistklubben den 25 sept. 1914 ett föredrag om pressens hållning och ansvar under världskriget. Detta föredrag, som då ej publicerades, men som nu ställts till vårt förfogande, har ej blott ett historiskt intresse utan även sin aktuella tillämplighet i det nuvarande allvarliga världsläget. Ur det samma ha här blott några i sak betydelselösa apostroferingar av auditoriet uteslutits. Svensk Tidskrift vill så mycket hellre återge detta föredrag, som den framlidne diplomaten under tidigare år tillhörde tidskriftens dåvarande högst skattade medarbetare.

DEN stränga neutralitetspolitik, som regeringen gjort till sin, behöver icke blott stödet av en enhällig anslutning från riksdagens sida. Den behöver ock stödjas av ett neutralt uppträdande från allmänhetens och tidningarnas sida. Och med den betydelse pressen äger inom det moderna samhällslivet, blir dess hållning under en konflikt sådan som den pågående en faktor av den mest genomgripande betydelse. Det må visserligen vara riktigt, som en tidning påpekat, att rättsligt sett en neutral stat, helst en stat med så grundmurad tryckfrihet som vår, icke häftar i ansvar för enskilda tidningsorgans uttalanden. Men det är också lika säkert, att politiskt sett vissa uttalanden från allmänhetens eller tidningarnas sida kunna försvåra eller rent av kompromettera neutralitetspolitiken och så i större eller mindre utsträckning göra om intet de fördelar densamma i det ena eller andra avseendet erbjuder oss. Det är nogsamnt bekant, att under det fransk-tyska kriget den svenska allmänna opinionens utsvävningar i förhållandet till Tyskland åstadkom en »Verschnupfung», som det kostade årtal av ihärdigt och tålmodigt arbete att avlägsna. Jag kan citera uttalanden av en med svensk-ryska förhållanden

särskilt förtrogen och därtill mycket rakryggad man för det påståendet, att den svenska opinionens oförsiktigheter under rysk-japanska kriget ännu göra sina verkningar gällande i vårt politiska och kommersiella förhållande till Ryssland. Och nyligen har i riksdagen den nuvarande utrikesministern skarpt betonat de svårigheter förflugna tidningsuttalanden under den nuvarande krisen berett utrikesledningen. I strävandet att för sin del ej ge upphov till dylika komplikationer yttrar sig pressens neutralitetsplikt, och för neutralitetspolitikens lyckliga genomförande utgör densamma en utomordentligt viktig faktor. Därom har också, det skall villigt erkännas, den svenska pressen visat sig vara fullt medveten.

De svenska tidningarna — liksom överhuvud de neutrala staternas — äro under den europeiska krisen föremål för en uppmärksamhet från främmande makters sida såsom aldrig tillförene.

Detta redan av den grund, att de neutrala ländernas press för de krigförande parterna utgör en huvudkälla för deras kunskap om motpartens förhållanden och åtgärder. Det är därför säkert, att våra tidningar med den allra största omsorg studeras av de krigförande makternas härvarande politiska, militära och kommersiella representanter. Ur säker källa vet jag, att åtminstone ett par stormakters utrikesministerier och generalstaber vidtagit extraordinära och rätt omfattande åtgärder för att kunna på ett effektivt sätt följa den skandinaviska pressen. De stora utländska tidningarna ha till neutrala huvudstäder — även till Stockholm — sänt särskilda representanter, vilka hemtelegraferade massor av ur pressen hämtat material. De svenska tidningsmän, som korrespondera till utländska blad, torde kunna vitsorda, att de få nedlägga ett högst väsentligt ökat arbete på att genom telegrafering tillfredsställa sina uppdragsgivares nyhetsbegär. Och jag vet också, att stora utländska tidningar anställt svensk-språkiga biträden för att följa de svenska tidningarna. Att vår press utomlands följes med den allra största uppmärksamhet, torde kunna anses fastslaget.

Även från en annan synpunkt än den angivna är de krigförande makternas intresse för de neutrala staternas tidningar synnerligen påtagligt. Med den under senare tider allt intimare förbindelsen mellan diplomati och press har följt, att parallellt med kampen på slagfälten fortgår i de neutrala staternas press de stridande parterna emellan en oavbruten kamp om de neutrala

folkens opinion, en strävan att göra dem till domare i striden. Man kan konstatera detta redan genom mängden av de ömsesidiga anklagelse- och försvarsskrifter, som i telegramform ingå från de stora officiösa byråerna. Man kan se det på mängden av trycksaker, artiklar och brev, som från framskjutna utlänningar med svenska förbindelser inströmma till våra tidningsredaktioner. Allra klarast framgår det genom de direkta bearbetningsförsök — officiösa eller ej — från den ena eller andra sidan, för vilka vår press liksom andra neutrala staters varit och är föremål och vilkas detaljer äro Eder bättre bekanta än mig.

Kort sagt, det är ingen överdrift att påstå, att i de krigförande länderna de svenska tidningarna för närvarande läsas med loupe.

Vidare måste man alltid komma ihåg, att dessa utländska läsare under krigslyckans växlingar ofta befinna sig i en mycket sensibel sinnesförfattning, och tillika, att de ofta blott ofullkomligt behärska vårt språk, föga eller intet känna våra förhållanden och våra politiska traditioner och alls icke äro förtrogna med vår journalistiska teknik och dess metoder. En rubrik, som ditsatts enbart därför att den var journalistiskt fyndig och verkningsfull, tolkas som överlagt partitagande, likaså en entusiastisk kommentar till en krigsbragd, ehuru den endast förestavats av intresset för »the game». En ironisk anmärkning, en slående historisk parallell eller upplysning, vartill en krigshändelse eller ett uttalande inbjuder, fattas som en infami. Ur sådana smådrag, vilka vi själva skänka ringa eller ingen uppmärksamhet, framkonstruerar läsaren kanske tillvaron av en politisk stämning eller strävan inom folket eller vissa dess lager, vilken får stora dimensioner och kanske befaras skola korsa eller modifiera den av regeringen hävdade politiken. Och dylika konstruktioner, de må aldrig så mycket vara alster av överkänslighet eller okunnighet, kunna hos främmande makter giva upphov till stämningar, som framdeles kanske möta oss såsom politiska realiteter.

Söker man bilda sig en föreställning om utlandets uppfattning av den svenska pressens hållning under kriget, utgöres ju det närmast till hands liggande materialet av de utländska tidningarnas uttalanden i saken. Jag vill i största korthet söka sammanfatta det intryck jag därav fått, med understrykande av att deras uppgifter bära vittnesbörd om en mycket ytlig kännedom om ämnet och på grund därav äro mycket ensidiga. I den *ryska* pres-

ser från både enskilda landsmän och män i ansvarig ställning i England, att där på flera håll — även inflytelsesrika — råder åtskillig misstämning med anledning av vissa pressuttalanden. Särskilt torde det icke vara Eder obekant, att denna misstämning även avhörts i engelska affärskretsar med förbindelser på Sverige liksom att man på framstående kommersiellt och finansiellt håll här hemma icke varit utan farhågor för den återverkan denna stämning skulle få på våra affärsförbindelser med England, mer än vanligt viktiga och ömtåliga under vårt affärslivs närvarande läge. Det synes emellertid finnas grundad anledning att antaga, att en förbättrad kännedom om de svenska tidningarnas uttalanden under de senaste veckorna givit den engelska journalistvärlden en riktigare uppfattning av den svenska pressens strävanden efter neutral opartiskhet. Och man kan hoppas att denna ändrade uppfattning skall från tidningarna sprida sig till affärsvärlden.

Vad angår härvarande främmande representanters uppfattning, skall jag icke ingå på densamma, endast hänvisa till de upplysningar, som därom lämnades av utrikesministern i hans anförande nyligen i riksdagen.

* * *

Återstår nu att ur föregående redogörelse för utlandets uppfattning av svenska pressens hållning under krisen söka få fram några praktiska slutsatser rörande de särskilda krav det nuvarande utrikesläget ställer på våra tidningar.

Jag vill då först betona, att vi naturligtvis icke få för ett ängsligt avlyssnande av stämningar och omdömen i utlandet eftergiva vårt lands verkliga intressen eller nationella värdighet. Men vi äro å andra sidan skyldiga att med tillvaratagande därav ålägga oss den återhållsamhet i uttalanden, som kräves för att icke sätta på spel den av regering och riksdag hävdade politiken och dess frukter. De önskemål, som i det följande uppställas, vila på denna grundåskådning och på de erfarenheter jag ovan sammanfört.

Det är ingalunda min mening att i det följande söka skriva något slags moralkodex för ett neutralt lands press — därtill saknar jag både kallelse och kompetens — endast att framhålla några punkter, som erfarenheten visat vara särskilt ömtåliga och därför värda ett särskilt beaktande från pressens sida.

Vad då först beträffar själva det till tidningarna inströmmande

materialet, så har både från den ena och andra sidan klagats över att motparten fått för rikligt utrymme sig tillmätt, att den ena partens material undertryckts till förmån för den andra eller att för en part obekväma meddelanden av partiskhet fått ligga obegagnade. Såvitt jag kunnat finna, äro emellertid dessa klagomål oberättigade. Det må vara riktigt, att under olika skeden av kriget den ena eller andra partens meddelanden till omfånget övertägt. Men det har icke varit beroende på de svenska tidningarna utan på de stridande makterna själva, som av militära eller andra grunder vid olika tidpunkter sänt mer eller mindre täta och omfångsrika meddelanden. Men här har icke förekommit ett partiskt undertryckande av det material den ena eller andra parten ställt till förfogande. Att det ena eller andra meddelandet — oavsett proveniensen — på grund av bristande sannings- eller nyhetsvärde lämnats åsido är ju en annan sak, som ej har med neutraliteten att göra.

Beträffande tidningarnas privatkorrespondenser vill jag emellertid ej underlåta att framhålla som självklar — även från journalistisk synpunkt — önskvärdheten av att om möjligt tillgång finnes till dylik information från båda sidorna, så att meddelanden från London, Paris eller Petersburg någorlunda balanseras av dylika från Berlin eller Wien och vice versa. Mer än en gång har jag haft personlig erfarenhet av att ett sådant förhållande beträffande den ena eller andra tidningen med belåtenhet konstaterats av kritiska utländska iakttagare. Nödig uppmärksamhet må ock ägnas däråt att icke vederbörande korrespondenters skildringar på ett stötande sätt ge uttryck åt stämningar å uppehålls-orten. Klagomål i den vägen ligga inom min erfarenhet.

Frågan om den värdesättning av materialet, som ligger redan i typografisk utstyrsel och rubricering, är betydligt mera ömtålig och komplicerad; den har hört till de oftast förekommande besvärσανledningarna. Erfarenheten visar, att man på alla håll är utomordentligt känslig för de använda stilsorterna — andra stilar än fetstil bruka av anmärkarna för enkelhetens skull kallas petit. Klart är ju, att från tidningssynpunkt jämte ett meddelandes tillförlitlighet och betydelse dess nyhets- eller sensationsvärde bestämmer den typografiska utstyrseln; vad som för den ömtåliga främmande iakttagaren ter sig såsom partiskhet, har sålunda i många men icke i alla fall bestämts utan tanke på annat än rent tekniska synpunkter. Önskvärt synes givetvis, att med-

delanden av likvärdig proveniens och likvärdig betydelse och nyhetsintresse återges med samma typografiska utstyrsel. Jag har även här varit i tillfälle att konstatera en dylik anordnings lugnande inverkan på misstänksamma läsare av utländsk nationalitet. För övrigt kan jag ej tillbakahålla den reflexionen, att norska och danska tidningar, som mindre än våra använda stora stilvariationer, redan därigenom gå fria från åtskilliga missförstånd.

Rubriceringen är från här föreliggande synpunkt av mycket stor betydelse. Utan större överdrift torde kunna påstås, att, om man för en läsare, tillhörande någon av de krigförande nationerna, framlägger en tidningssida, där telegrammen både i avseende på proveniens och utstyrsel fullkomligt uppväga varandra och den sammanfattande översikten är en Salomos dom, men där över det hela står en rubrik, som favoriserar motparten, så stannar hos läsaren kvar som huvudintryck ej den opartiska texten utan den partiska rubriken. Särskilt stor torde ömtåligheten vara för ironiska eller tvivlande rubriker — i synnerhet över officiella meddelanden. Jag vill också tillägga, att jag mer än en gång hört bittra klagomål över att den eller den tidningen försett ena partens meddelanden med rubriker, som blott ange innehållet, men samtidigt vid motpartens under huvudrubriken tillagt »påstå tyskarna», »tro fransmännen», »uppge engelsmännen». Överhuvud ha, det vill jag särskilt understryka, rubrikerna jämte de typografiska anordningarna varit de förhållanden, som oftast berörts i de till min kännedom komna klagomålen.

Nu är det ju givet, att en tidnings rubriker närmast eftersträva aktualitet, fyndighet, korthet samt möjlighet för en tilltalande typografisk anordning och bestämmas från sådana synpunkter. Men jag kan inte nog understryka vikten av att herrar rubrikatorer i det nuvarande läget ha i minne rubrikens suggestiva makt särskilt över läsare, som ej närmare känna våra förhållanden och ej fullt behärska vårt språk.

I detta sammanhang vill jag slutligen påpeka, att den värdesättning av ett meddelandes, särskilt ett officiellt meddelandes, sanningsvärde, som ligger i parentetiskt inskjutna utrops- eller frågetecken nog i allmänhet utövar en mycket irriterande inverkan.

Vad närmast angår de till de ingående meddelandena knutna kommentarerna eller sammanfattande översikterna, så skulle jag

vilja understryka en sak, som att döma av vissa pressuttalanden blivit föremål för missförstånd. Jag kan icke finna det stridande mot neutralitetsplikten att på ett sakligt och objektivt sätt pröva de olika meddelandenas sanning eller sannolikhet och därur söka vinna en riktig föreställning om vad som verkligen tilldrager sig. Denna synpunkt har på ett förträffligt sätt klargjorts av flera tidningar, och i deras uttalanden kan jag blott instämma. Skada kan en dylik riktning och bearbetning blott göra, om den sker med tillbakasettande av eller partitagande för endera parten eller då den klädes i en sårande eller utmanande form. Domslut över den ena eller andra partens krigföring utgöra mycket ömtåliga saker, och det material, som från de tvistande parternas sida ställes till förfogande, är nog i allmänhet så knapphändigt, att det icke räcker till domsmotivering. Det heter visserligen alltid, att man vädjar till de neutrala staternas dom, men ofta ligger däri intet annat än en önskan att göra dem till brickor i spelet.

Vad slutligen angår mera utförliga artiklar angående krigets uppkomst, händelsernas återverkan på vårt eget läge, den för oss lyckligaste utgången o. s. v. avstår jag från allmänna satser. Att artiklar, som förorda anslutning till den ena eller andra parten, icke utgöra något stöd för neutralitetspolitiken, är ju självklart, men den frågan är icke aktuell. I övrigt måste artiklar av ovan antytt slag, såvitt jag förstår, bedömas från fall till fall; deras lämplighet eller olämplighet blir ytterst beroende av författarnes ansvarskänsla, takt och formuleringsförmåga. Där gäller helst den gamla regeln: »C'est le ton qui fait la musique.» Några dylika artiklar höra nog givetvis till dem, som på det ena eller andra hållet väckt den allvarligaste misstämningen. Personligen skulle jag som gammal historiker vara benägen att tro, att utredningar om krigets uppkomst och skuldbördans fördelning på nuvarande stadium knappast med fördel låta sig verkställas: perspektivet är därtill för kort och materialet — apologetiska böcker av olika färg — för ensidigt och ofullständigt. Och vad framtidsprognoserna angår, synas de mig ännu vanskligare, då de avgörande faktorerna näppeligen låta sig i behövlig utsträckning överskådas. Men detta är ju synpunkter, som ej ha med pressens neutralitetsplikt att göra.

De praktiska slutsatser jag i det föregående sökt göra ur min erfarenhet, ha som synes föga innebörd i avseende på pressens yttrandefrihet i djupare mening. Men jag tror å andra sidan, att

de helt falla inom neutralitetens ej rättsliga men politiska konsekvenser.

Dagens diskussionsämne omfattar emellertid ej blott pressens neutralitetsplikt utan även dess utrikespolitiska diskretionsplikt. I den mån densamma ej tidigare av mig berörts, skall jag ej heller gå närmare in därpå. Till sin princip är den ju angiven genom tryckfrihetsförordningens bestämmelser, och den stödes dessutom av en lång och obruten praxis. Under den tid, till vilken min erfarenhet sträcker sig, har den fyllts under samverkan mellan utrikesledningen och tidningarna. Principiellt är den väl under den nuvarande situationen ingen annan än under normalare förhållanden, om också dess vikt och betydelse och pressens däremot svarande ansvar äro av världshändelserna skarpare understrukna.

I stället vill jag med några ord beröra den handelspolitiska och kommersiella diskretionsförpliktelse, som utrikesledningen ansett sig kunna begära av pressen och som av densamma med så mycken lojalitet blivit fylld.

Alltifrån den nuvarande krisens början framstod som bekant såsom ett önskemål att i möjligaste utsträckning få i gång vår utrikeshandel, vår export och import. I väsentlig grad har detta också lyckats, och så småningom kommer väl sjöfarten än ytterligare att utvecklas. Nu behärskas emellertid det ena av våra angränsande hav av Tysklands, det andra av Englands flotta. En skarp övervakning äger som bekant rum, kontrabandsbestämmelserna äro ganska tånjbara; under rubriken ovillkorligt krigskontraband falla så viktiga exportvaror som pitprops och livsmedel. Pressen hör som bekant till en modern krigslednings viktigaste informationskällor; det lär ha varit genom ett telegram i Times, som Moltke erhöll kännedom om den marsch av Mac Mahons armé, som ledde till Sedan — och det måste under sådana förhållanden anses i hög grad önskvärt att i möjligaste mån undvika att genom meddelanden i tidningarna om fartygs och fartygslasters avgång eller vissa varors utskeppande över vissa hamnar och med vissa fartygslinjer väcka de visiterande flottornas uppmärksamhet och så kanske föranleda visitationer eller t. o. m. uppbringningar. En del upplysningar sippra naturligtvis ändå ut, men det är ju onödigt att medelst den lättillgängliga spridningen genom pressen underlätta de krigförandes övervakningsarbete.

Men exporten och transitohandeln sakna ej heller en politisk

sida. Det torde icke ha undgått Eder uppmärksamhet, att i vissa utländska tidningars uttalanden kunnat spåras en viss oro över att den ena eller den andra av de stridande erhåller livsmedel från de neutrala staterna; på vissa håll i utlandspressen har man t. o. m. påyrkat ett ingripande för att förhindra detta, ehuru enligt gällande folkrättsliga bestämmelser en neutral stat ingalunda har någon som helst skyldighet att hindra sina undersåtar från att sälja livsmedel till krigförande makt. Vi exportera nu som bekant en del livsmedel både till England och Tyskland, och ett påpekande av att så och så många drittlar finskt smör över Sverige exporterats till England eller så och så många tusen kilo fisk utförts till Tyskland, kan hos vederbörande motpart väcka eller underhålla en misstämning, som ej kan verka annat än skadligt. Även från denna synpunkt är det önskvärt, att uppmärksamheten icke mer än alldeles nödvändigt (såsom genom annonser om fartygslägenheter m. m.) riktas på den nyss antydda export, som kommit i gång och som för vår ekonomi har en avsevärd betydelse.

Slutligen vill jag påpeka, att prejningar och uppbringningar av svenska fartyg — några prejningar ha som bekant redan ägt rum — ofta kunna förete folkrättsliga och politiska sidor av den art, att det kan vara mindre önskvärt, att de underkastas offentlig diskussion, åtminstone ej utan föregående kommunikation med vederbörande myndighet. I ett fall har det sålunda hänt, att ett prejat fartyg förde last, som enligt den prejade partens kontrabandsregler var krigskontraband och följaktligen kunde uppbringas, men genom tillmötesgående frigivits mot garanti att ej skeppa lasten i fråga till motparten. Att ett relaterande i tidningspressen av detta fall icke skulle hava varit gagneligt ligger i öppen dag. I de fall åter, där det kan anses lämpligast, att saken kommer till offentligheten — och sådana finnas ju även — skola myndigheterna sörja för eller ej förhindra, att så sker; så var t. ex. fallet med visiteringen av Gauthiod å dess resa från Raumo till Gävle. Beträffande denna handelspolitiska och kommersiella diskretion har från vederbörande tidningars sida också visats den allra största lojalitet och tillmötesgående.